דרשוני כרך א — לב בנות על אִמותיהן

לב בנות על אִמותיהזרות קרא-איוונוב קניאל

'אַל־תִּפְגְּעִי־בִי לְעָזְבֵךְ לָשׁוּב מֵאַחֲרָיִךְ כִּי אֶל־אֲשֶׁר תֵּלְכִי אֵלֵךְ וּבַאֲשֶׁר תָּלִינִי אָלִין עַמֵּךְ עַמִּי וֵאלֹהַיִךְ אֱלֹהָי. בַּאֲשֶׁר תָּמוּתִי אָמוּת וְשָׁם אֶקָּבֵר כֹּה יַעֲשֶׂה יְהוָה לִי וְכֹה יוֹסִיף כִּי הַמָּוֶת יַפְרִיד בֵּינִי וּבֵינָךְ. וַתֵּרֶא כִּי־מִתְאַמֶּצֶת הִיא לָלֶכֶת אִתָּהּ וַתֶּחְדַּל לְדַבֵּר אֵלֶיהָ' (רות א, טז-יח)

היכן מצינו גילוי לב אם על הבת? והיכן גילינו שמצוי לב הבת על אמה?שתיים היו להן בנות ממשיכות מרחם וגלויות מבטן, והלכו בעקבי אמן ולא עלתה בידן, אלו הן דינה ואשת בן עזאי, ואחת מצאה לה אם מאומצת, שראתה נעמי כי מתאמצת היא ללכת, וקיבלה רות עקבי עמה.

דינה – בת לאה הייתה, ונאמר בה 'יצאנית בת יצאנית', שידעה להתענות וידעה להיענות ושיכללה דרכי אמהּ, ומר סופה מסופה של אמה. שידעה קול שברים וקול תרועה, וידעה קול ענות חלושה.ורק מאיש זר ידעה אהבה, שקיים בה המצווה והיטיב דרכו. וראה ולקח ושכב וענה ודבקה נפשו בה ואהבהּ אהבה רבה, וקראהּ ילדה וקראה נערה וקראה אשה ולא החריש, ולא היה שתקן כאביה באותו הליל באמה, ולא היה שתקן כאביה באמה. ושלא כאמהּ, דינה לא הספיקה לומר 'עתה יאהבני אישי' (בראשית כט, לב) ואף לא עמדה מלדת בנות, ולא התאשרה בבנים, שלא נאמר בה 'באשרי כי אשרוני בנות ותקרא את שמו...' (שם, ל, יג) ובדודאי בניה לא סחרה, ומכל סובביה וחורשיה נסתם הגולל רק על סופה. אהובה נסתרת ותלויה נותרה במותה, שיצאה לראות בבנות הארץ, וה' לבדו שמע קול עונייה.ועוד, שלא הייתה דינה לאה כאמה ולא נתנה לעיניה הרכות לשטותה, ואמרה בלבה פן יראוני אנשי העיר [נוסח אחר: היער] ויתנו בי עיניהם וליבותיהם, אעשה מעשה אף אני, ואקדים רפואתי ולא ימסרוני לבור, אלא אחלץ אני עצמי מפניהם. ולא צלח בידה.אשת בן עזאי בת אשת רבי עקיבא הייתה. ושֵם לא נדע לה גם לה.עליהן נאמר יחדיו 'רחלה אחר רחלה הולכת', שרבי עקיבא הוליך עצמו למיתה ויצאה נשמתו באחת, ואשתו מי יֵדע דרכה ואורכה וכיצד הייתה יציאת נשמתה, שמא בפנים רבות, עונג וצער משמשים בערבוביא, ומי ידע אילו מחשבות ואילו תפילות ואילו כוונות ייחדה באותה השעה.ודלמא אף בשעת מותה הייתה אשת רבי עקיבא ממלמלת כבשעת לידת בתה, ופועה ככבשה חלושה, ומלחשת 'יודע צדיק נפש בהמתו' (משלי יב, י). ואולי חייכה ואמרה בלשון משובשת 'אי צאית לדילי ליהוי תרתי סרי שנין אחרנייתא'.ומה שאמרה בתה יחידתה אשת בן עזאי איש לא יֵדע, שבעלה חשק באחרת ועקבהּ זה פעמים, שאמר זאת אף זאת, שופך דמים וממעט הדמוּת, ואיפשר לעולם להתקיים על ידי אחרים. ולא היא.רחלה אחר רחלה הולכת, כמעשה האם כן מעשה הבת.

ומה אמרו העדים אשר בשער ומה אמרו האחים?לדינה אמרו 'הכזונה יעשה את אחותנו' (בראשית לד, לא), את אחותנו ולא לאחותנו, מאי הוא?אלא את היא, עלייך לענות ועלייך הקולות, ועלייך הרגלים הקלות, שנאמר 'כי את רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים..' (ירמיה יב, ה). אל תקרי 'אֶת' אלא אַתְּ, שכל מעשייךְ והליכותייךְ עלינו נרשמים ועלינו נחשבים, ובלוחות השמים אנו העדים. ועוד אמרו 'נטעתם גם שרשו ילכו גם עשו פרי' (ירמיה יב, ב).מהו פרי אלא מעשה, ומהם מעשים אלא אילנות הפוכים, שראינו עליונים למטה ותחתונים למעלה, וכל מה שאסור למטה ונחשב לרעה עוד ייחשב לך לטובה. וכך ניחמוה, ולא התנחמה.

ולנכדת כלבא שבוע אמרו 'הניחי לו! שלך ושלו, שלנו הוא' ורפו ידיה, שראתה בעיני רוחה כי עתיד הקב"ה להפוך העולם כולו לדם, ועלתה בסנסיני התמר כדרך אמותיה וישבה בפתח עיניים ונתקררה דעתה עד עולם.והיכן מצינו אמא מאומצת? בנעמי, שהייתה מתאמצת על תיקון בתה, כמו שעשה הקב"ה לבְתְיָה.וכך הייתה נעמי בונה עצמה ונבנית, שתחילה ידעה למרר בבכי ולאמוד רק חללי גופה ולגלות שורשי הרע, שנאמר: 'אל תקראנה לי נעמי קראן לי מרא כי המר שדי לי מאד. אני מלאה הלכתי וריקם השיבני ה' למה תקראנה לי נעמי וה' ענה בי ושדי הרע לי' (רות א, כ-כא).ובהתגברות נפשה ומכוח הגדלות שבה לא רק לעצמה ראתה אלא לזולתה, וראתה שמתאמצת רות ללכת, ראתה שבתה היא. ולא שמעה לאומרים אשה קטלנית היא זו, אלא ראתה עצים נלפתים זה בזה, ונשמות קשורות בחסד ובנצנוץ

אודם מלכויות.ראתה ואמרה 'טוב בתי כי תצאי' (שם, ב, כב) ואמרה 'בתי הלא אבקש לך מנוח' (שם, ג, א) ואמרה ברוח הקודש בתי היטבת חסדך הראשון כאחרון, בתי ליני עד בוקר.

ורות לא אמרה הרבה אלא עשתה, והבינה 'אלכה נא השדה ואלקטה בשבלים אחר אשר אמצא חן בעיניו' (שם, ב, ב). בעיניה לא כתיב – עתים זיק קנאות עובר בין אם לבתה, שמצאה חן בעיניו, על כן באותה עת בעיניה לא כתיב. וצפתה והלכה.ואין שיבולים אלא שבילים, ואין שדה אלא שד, כאותו חלב של אמא שנמשך תדיר ולא פוסק, ואין אחר אלא אחר. שראתה גם היא והלכה ושבה וילדה והקימה שם המת והקימה שושלתן. שבאה מאמותיה, ובאה משיכר ומליל וממערה, ובאה מאב, שחתומים כולם בדמה.

ונעמי נתנה ברכתה, וביקשה לה מנוח וביקשה אף לעצמה לצאת ולשוח בשדה אחר חי, וביקשה בן לו יהי לי ולה, ילד קטן, וביקשה תיקון וגילתה אוזנו באוזנה, ונתלתה בישועה, עליה נאמר ועל אמותינו כולן 'אשר בנו שתיהם את בית ישראל' (שם, ד, יא) שתיהם לשון שתי-הם נארגות, ואין שלם כְּלֵב אם שבור הזועק למֻתק תיקונו בבַת, ואין לב שבור כמות לבה של בת המייחל להתחיות באמה.

יצאנית בת יצאנית – כך נאמר על דינה ולאה, ירושלמי, סנהדרין פרק ב הלכה ו. שידעה קול שברים – ראו תיקוני זוהר, תיקון כ"א (מז, ע"ב). שקיים בה המצווה – מצוות עונה על פי שמות כא, י. וקראה ילדה וקראה נערה וקראה אשה – על פי הושע ב, יח וראו גם פסיקתא דרב כהנא א, ג: 'למלך שהיה לו בת והיה אוהבה יותר מדאי לא זז מחבבה עד שקראה אחותי לא זז מחבבה עד שקראה אמי'. שתקן כאביה באותו הליל – על דרך ההיפוך לשתיקת רחל באותו הלילה (ואולי גם לאה) כנאמר בבתי מדרשות א לפרשת ראה שופטים תצא 'וכן רחל עבד בה יעקב שבע שנים והכניסו אחותה תחתה ושתקה'. אהובה נסתרת ותלויה נותרה – על פי בבלי נדה לא, ע"א: 'ופירשו אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפדן ארם ואת דינה בתו תלה הזכרים בנקבות ונקבות בזכרים'. ולא ימסרוני לבור – על פי בבלי ברכות ס, ע"א: דינה התהפכה מבן לבת ויוסף יצא מרחל, והוא מקבילה של דינה, כבדברי ר' יוסף שם.

אשת בן עזאי בת אשת רבי עקיבא – כך לפי התלמוד: 'ברתיה דרבי עקיבא עבדא ליה לבן עזאי הכי', בבלי כתובות סג, ע"א. ושם לא נדע לה – לא נקרא שמה רחל אלא בתו של כלבא שבוע, על פי בבלי, נדרים נ, ע"א. רחלה אחר רחלה הולכת – 'והיינו דאמרי אינשי: רחילא בתר רחילא אזלא, כעובדי אמה כך עובדי ברתא' (וזה שאמרו אנשים, רחלה אחר רחלה הולכת, כמעשי אמה כן מעשה בתה), בבלי, כתובות סג, ע"א. יצאה נשמתו באחת – ראו בבלי, ברכות סא, ע"ב. שיש זיווג חיצוני ותחתון - ראו פרי עץ חיים לר' חיים ויטאל, שער לח פרק ב-ד, שער לט, יב. זיווג רחל ויעקב הוא זיווג תחתון, ורחל היא בחינת מלכות, ו"בת" ביחס ללאה הבינה שהיא "אם". אי צאית לדילי ליהוי תרתי סרי שנין אחרנייתא – תרגום: אם הוא שומע לי יהי עוד תריסר שנים אחרות. בבלי, נדרים נ, ע"א. שבעלה חשק באחרת – אחרת זו התורה. על פי בבלי, יבמות סג, ע"ב: 'בן עזאי אומר: כל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים וממעט הדמות, שנאמר "ואתם פרו ורבו". אמרו לו לבן עזאי: יש נאה דורש ונאה מקיים נאה מקיים ואין נאה דורש ואתה נאה דורש ואין נאה מקיים. אמר להן בן עזאי: ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים?'. עליונים למטה ותחתונים למעלה – 'עולם הפוך ראיתי' על פי בבלי, פסחים נ, ע"א. הניחי לו! שלך ושלו, שלנו הוא – על פי בבלי, נדרים נ, ע"א. וכל מה שאסור למטה – על פי תיקוני זוהר תיקון כ"ו וס"ט. עתיד הקב"ה להפוך העולם כולו לדם – על הקשר לעלייה בסנסיני התמר ראו בבלי, סנהדרין צג, ע"א. כמו שעשה הקב"ה לבתיה בת פרעה – על פי ויקרא רבה א, ג: 'אף את לא את בתי, ואני קורא אותך בתי' לא רק לעצמה ראתה אלא לזולתה – רות רבה ב, ד; בבלי שבת קיג, ע"ב. אשה קטלנית היא זו – ניתן להבין ממות בעלה ובהיפוך הכוונה מבבלי, בבא בתרא צא, ע"א, שנאמר 'וא"ר יצחק אותו היום שבאת רות המואביה לארץ ישראל מתה אשתו של בעז'. חלב של אמא שנמשך תדיר ולא פוסק – זוהר חלק ב דף קכב, ע"ב. וראתה אף היא – רות רבה ב, ד, ח; בבלי, בבא בתרא צא, ע"ב, במדבר רבה כא ,כ, זוהר חדש מדרש רות. באה מאמהותיה – על פי בראשית רבה נא, ז- יא; מא, ד, רות רבה ז-ח, בבלי יבמות סג, ע"א ובבא קמא לח, ע"ב. ובאה משיכר ... ובאה מאב – על פי בראשית יט, ל-לו.